

Թեանց չարչարանացն արտասուացն ու քրտանց : Ո՞ր բարեպաշտ քրիստոնեայն արգեօք նոյն Տօրինական տեղումքը անձամբ ներկայանալով՝ գտնէ իւր կենացը մէջ անգամ մի ըլլայ չթափեր իւր աչքերէն քանի մի արտասուքներ , որոնք ճշմարիտ նա հատակաց առ սէր Վրիստոսի թափած արեանը չափ արժողութիւն ունին :

ԳԻՏԱԿԱՆ Ք

Վիտութեանց և գեղարուեստից մէջ օր ըստ օրէ եղած զարմանալի յառաջագիմութիւնները տեսնելով , և փափաքելով զանոնք մեր ուսումնաւսէր ընթերցողաց եւս հաղորդել , գէթ առ ի զուարճութիւն մօաց , յօժարութեամբ պիտի ջանամք երբեմն ամսագրիս միջոցաւ կարեւոր տեղեկութիւններ տալ հետեւելով Լըրոպիոյ ուսումնական Հանգէսնէրուն , որոնք սոյն տեսակ նիւթերու վերայ նոր հրատարակուած գրքերէն քաղելով կրներկայացընեն իրենց բաժանորդացը : Թէ Լնգլիոյ համալսարանաց և թէ Վաղլիոյ Սորպոնի և Ճեմական իմաստնոց և գիտնաւոր անձանց մէջ տեղի ունեցած բնական իմաստասիրական խնդիրները իւրաքանչիւր ոք առանձին ի զննութիւն առնելով , տարագրութեամբ եւս զանոնք կը հաղորդեն հասարակութեան , որոնք թէ եւ շատ անգամ կարեւորութիւն մի ունեցած չըլլան , սակայն կրնան ուրիշ զօրաւորագոյն հանճարներու պատճառ տալ կատարելութիւն մի ընծայելու խնդրոյ տակ եղած գիւտից և գիտութեանց : Լյուպիօի գիրքեր անպակաս են Լըրոպիոյ մէջ , ինչպէս անցեալները Պափո-լի-ն

Տօր անունով տետրակ մի հրատարակուեցաւ անգլիերէն լեզուաւ Պ. Պարատէ գիտնականին հեղինակութեամբ : Այց յօդուած են որոնց մէջ լուսոյ վերաբերեալ քիմիական նութեան վերայ կը խօսի : Յիշեալ գիտնականը նախ մօմին բաղադրութիւնը կը ցուցընէ՝ անոր զանազան եղանակաւ կազմութիւնը բացատրելով : Ետոյ անոր բոցին պայծառութիւնը քննութեան կ'առնու , և կըրկին կրկին փորձերով իւր անթիւ ունկնդրաց կը զիւրացընէ գիտութիւնը դիւրամբունելի ոճով : Ոմք լուսած առջեւնին գնելով՝ կը յայտնէ անոնց թէ անիկայ վստուելու ու հասնելու համար ինչ կազեր կարեւոր են իրեն : — Սթնոլորտին մէջ այրող մարմին մի եթէ թթուածնի մէջ գրուելու ըլլայ , աւելի մեծ կարողութիւն կ'առանայ այրուելու , իսկ ջրածնի մէջ գրուելուն՝ ալ չայրիր , բոց կողմ շուտ մի կը սխի բոցաւորի : — Վարմնոյ այրելի ըլլալէն կը ծագի ջրեղէն չոգին , այնպէս որ՝ բոցին վերայ ցուրտ մարմին մի գըրուելուն , օրինակի համար ապակիի մի կտոր , կը տեսնենք որ ջրոյ ամէնամանր կաթիլներ կու գան կը խտանան ու կը միաւորին ու կ'ըլլան խոշոր կաթ մի , որ բոցին վերայ կը կախուի :

Լըրոպիոյ յօդուածին մէջ քննութեան կ'առնու որ ջուրը , մարմնոյ մի այրուելէն յառաջ կու գայ : Չուրբ բաղադրածոյ մարմին է , եւ երկու տեսակ կազեղէն տարր կը գտնուի իւր մէջը , թթուածին ու ջրածին : Լոպիոյ լաւ պատճառ մի է գիտնական անգլիացւոյն սոյն երկու մարմիններուն առանձին յատկութեանցը վերայ դաս տալու իւր ունկնդիրներուն , և որպէս զի գաղափարները ա-

ւելի տեւական եղանակաւ մի հաս-
տատէ, յատկուած իւններուն մէկուն
վերայ խօսելէն յետոյ՝ պարզ ու դիւ-
րին փորձ մի մէջ կը բերէ, ու տե-
սական դասը գործնականաւ ըմբռ-
նել կու տայ: Սոմին այրելէն յառաջ
եկած միւս զանազան գործքերն ալ
ասոր պէս են. ածխային թթուն,
ածուխը, յետոյ բուսական ածու-
խէն գոյացած կազը ամենքն ալ կար-
գաւ քննութեան կ'առնուին Սոմի
պարմոնիտին հեղինակէն, որոյ գիրքը
քիմիականութեւ առաջին սկզբունք-
ներուն պայծառ ու ճիշտ կերպով
խօսուած համառօտութիւնն է:

— Օրգանիկ պատուաստին համար
մօտերս գիտնոց ժողովքին մէջ կրկին
խնդիր ծագեցաւ. և թէպէտ եւ բը-
ժիշկներէն ոմանք պատուաստին պահ-
պանողական զօրութիւնը չեն ընդու-
նիր, այսու ամենայնիւ մեծագոյն մա-
սը անոր փրկարար արդիւնքը ճանչ-
նալով՝ կ'ապօպրեն որ այսնախազգու-
շական դարմանը զանց չառնուի եր-
բէք: Պատուաստի թարախին ուժը
(որ կովու ստինքներուն վերայէն
կ'առնուի սովորաբար), եօթէն մին-
չեւ տասը տարի կը տեւէ. յետ այ-
նորիկ պէտք է կրկնել զայն, թէ մեծ
մարդոց և թէ տղայոց վերայ: Տղայ
մի պատուաստուէն յետոյ շատ ան-
գամ կ'ըլլայ որ վերայի թարախը
կ'առնուն ուրիշ մը հաղորդելու
համար. ասիկայ խիստ վնասակար է,
և քիչ անգամ կը պատահի որ տղուն
առողջութիւնը ապահով մնայ, ինչ
պէս մօտերս հանդիպած ցաւալի
դէպքերը փորձիւ կը հաստատեն:
Վասն որոյ աւելի աղէկ է թարախը
միշտ կովերէն հանել քան թէ պատ-
ուաստեալ տղայոցմէ: Այս պատճա-
ռաւ Արտայի երեւելի քաղաքաց
մէջ յատուկ գօմեր կը հաստատեն,

առ պատրաստի միշտ կովեր ունենա-
լու համար:

— Փարիզու Կրանդ—()րիան ըս-
ուած ժողովարանի մէկ խորհրդակ-
ցութեան մի մէջ մարդոյս առողջու-
թեան վերայ խնդիր բացուելով, տօք-
թօր Սոմիթանիէ ճառ մի յօրինած է,
Առողջաբանութիւն՝ նպաստի և օգուտի նորա
անունով:

Ատենախօս բժիշկը մարդոյս ա-
ռողջութեանը վերայ խօսելով՝ տղուն
որրանէն սկսելով կ'իմացնէ ծնողաց,
թէ որքան վնասակար է խանձարու-
րով զտղայն փաթութելը, որով այն
մատղաշ արարածին բոլոր շարժմունք-
ները կ'արգելուին, կը սկսի մուշ ու
ճըւալ, հասակին աճումը կը խափա-
նի, և չղօրանայր այն նեղ փաթութ-
ներուն մէջ բանտարկուած մնալով:
Տես հիմայ ասոր աղետալի հետե-
ւանքները: Սանկիկը կու լայ, մայրը
կարծէ թէ անօթի է, և անոր ճիչե-
րը դադրեցնելու համար կաթ կու
տայ. անոր վերայ պահ մի ձայնը կը
դադրեցնէ, ու յետոյ նորէն կը
սկսի, վասն զի լացը անօթութենէն
չէր, այլ իւր բանտարկուած անդամ-
ները շարժելու համար զգացած հար-
կաւորութենէն: Արիշ անպատեհու-
թիւն մի ալ այս է, որ տղան լացին
պատճառաւ իրարու վերայ կաթ ու-
տելովը ստամոքսը առջի կերած կա-
թին անմարսողութենէն կ'աւրուի
դէշ կ'ըլլայ, և մայրն ալ կը ցաւի կը
նեղի թէ կաթը առատ ըլլալով ին-
չու համար տղան չկշտանար ու սը-
նունդ չառնէր:

Պ. Սոմիթանիէ հակառակ կը ցու-
ցնէ զինքը թան (սուփա) ու պտք-
սիմատ կերցնելու սովորութեան,
զոր պէտք չէ կերցնել կ'ըսէ մինչեւ
որ տղայն ութ կամ տասն ամսուան
չըլլայ, ապա թէ ոչ թանձրամարմին

և պարտադրութիւն կ'ըլլայ, և անհանդիստ կեանք կ'ունենայ:

Տասը տարեկան որ եղաւ, կ'ըսկըսի բոլորովին տարբեր էութիւն մի ստանալ. մանկութեան դրախտը անցաւ. ոմանք՝ թէ որ հարուստ եւ բարեփիճակ մարդոց զաւակ են, դըպրոց կ'երթան. իսկ թէ որ աղքատ, կամ գործարանի մի մէջ պիտի գըրուին, կամ արհեստաւորի մի քով, և կամ ծնողաց հետ մուրալու պիտի ելլեն, անոնց կենաց թշուառութեանը հաղորդը ըլլալով: Իսկ ըստ իմ, կ'ըսէ Պ. Սոնթանիէ, թէ հարստաց և թէ աղքատաց զաւակունքը միօրինակ դժբաղդ են: Առաջինները դպրոց մտնելով իրենց իմացականութիւնն է որ կը մշակուի, և ուղեղին ծանրապէս բեռնաւորուելով կը չարչարի, երբ մարմնոյ կը թուլթուլեն ու մարդը զանց կ'առնուի: Արջինները գործական արհեստին տակ կ'որանալով, մարմինին այն դրութեան մէջ կը մնայ, անդամներէն մէկ քանին չափազանց կը թուլթուլեն մէջ՝ իսկ միւս մնացածները բոլորովին անգործածելի ու դանդաղ կը մնան. մէկ խօսքով շատերնին տգեղ կերպարանք մի կը ստանան, և ոմանք ալ կը մեռնին:

Եթէ մեր ընթերցողն ի տիկնայք և պճնասէր օրիորդք Պ. Սոնթանիէի ճառին այն յօդուածը աչքէ անցընելու ըլլան, որ կանանց հագուստին ու կապուստին վերայ կը խօսի, պիտի զարմանան իրենց միամտութեան վրայ՝ որով կը հետեւին եւրոպացի կանանց զարգասիրութեանը: Թող ներուի մեզ ալ համառօտ տեսութիւն մի ընելու սոյն կտորիս վերայ ի զգուշութիւն մերազնեայ տիկնայք և օրիորդաց: Արդեօք կը հաւատա՞ն անոնք որ իրենց հագած տիկնածեւ շրջադրեստը, զոր ըստ արդի նորա-

ձեւութեան իրենցին կ'անուանեն եւրոպացիք, պողպատէ շինուած դործիք մի ըլլալուն համար, կը հաւատա՞ն արդեօք որ իրենցինքնը առողջաբանութեան օրինաց դէմ հնարուած են: Այն իրենցինքնը որոնք մարդկային բնական դիրքն ու հասակը տըգեղացնելէն ի զստ սիրտն ու թոքը սոյնպէս կը սեղմեն, որ չեն թողուր կենսական ամենակարեւոր գործարանաց իրենց պաշտօնը կատարեն: Պ. Սոնթանիէ աղէկ գիտնալով որ կանանց հագուստին ու կապուստին վերայ այս կերպ խօսելովը նախատինք պիտի լսէ ու գէշ հոգի պիտի ըլլայ, բայց մարդկութեան և անոր երջանկութեան վերայ ունեցած սէրէն յաղթուելով, և ընդդէմ նորաձեւութեան ոգւոյն՝ բանադատութեան առնելով ամէն մէկ կտորը, առանց զանց ընելու իմաստասիրական տեսութիւնը, իւր ճառը աւարտելու մօտ աչք մի կ'արձակէ անուշահոտ իւղեր (փօմատ) ծախողի մը խանութին վերայ. ու կը բացատրէ թէ անոնք՝ ինչ որ ալ ըլլան, թէ՛ իւղ, թէ՛ փօշի, եւ թէ ջուր, որքան վտանգաւոր են և վնասակար մարդոյն առողջութեանը, որոնք արտաքուստ վայրկեանական գեղեցկութիւն շնորհելով՝ ի ներքուստ չարաչար կը թունաւորեն, և երիտասարդութեան հասակը անժամանակ կը գահավիժեն ահռելի ծերութեան մի մէջ: Ի՞նչոք այս բաղադրութեանց մէջ, կ'ըսէ Պ. Սոնթանիէ, սաստիկ ներգործիչ թոյներ կը մտնեն, ինչպէս զառիկ (1), կապար (2), սնդիկ (3), և ուրիշ շատ նիւթեր որոնք հակառակ են առողջութեան: Այս ըսած-

(1) Զառիկ շերտեր:

(2) Կապար գործուն:

(3) Սնդիկ ձիւն:

ներուն հաստատութեանը համար օրինակ կը բերէ եղած դէպք մի, որով յընդմիջումս ինչո՞քն ճերմակ սնդոյրին (1) ունեցած զօրութիւնը կ'իմացընէ : Այլպէս թմբիկ կը իւր մէկ հիւանդին կը պատուիրէ տաք ջուր (2) մանեւ, որոյ մէջ զրուելիք դեղերը ինքը կը կարգադրէ : Հիւանդը որ կին մի էր, բժշկին պատուէրը բառ առ բառ ի գործ կը գնէ. բայց ջրին մէջ մանեւ իւր մարմինը որ ճերմակ գոյն ունէր, անմիջապէս կը դեղի, ետքը կը թխտայ, վերջապէս ամուսին նման կը սեւնայ, զայն տեսնելով սիրտը կը խաղայ և իսկոյն բժշկին ետեւէն մարդ կը խրկէ բերել կու տայ : Այլ հարցընէ իրեն բժիշկը, թէ սնդոյր կը գործածէ՞ր : — Սոյն երեսօս վերայ, և այն ալ խիստ քիչ, կը պատասխանէ հիւանդը : — Թէ որ միայն երեսօգ վերայ ըլլար, կ'ըսէ բժիշկը, երեսօգ միայն պիտի սեւնար, և անոր դեղը դիւրին կ'ըլլար քան թէ հիմայ : Բժիշկը թէ և կրնար խեղճ կնկանը մարմնոյն իւր առջի գոյնը տալ, բայց ի պատիւ անոր անզգուշութեանը առանց դարմանի կը թողու կ'երթայ :

— Սորպոնի ուսումնական ցայգահանդէսներուն մէկուն մէջ Պ. Պերգրան ճառ մի խօսեցաւ՝ նիւթ առնելով իրեն Ալեքսի (3) և երիւն չափը, իւրան՝ ա' լ' լանպէրի մամանա կակից և գիտութեանց մէջ անոր ախտանքն եղած էր : Իւր տասն եւ ինն եղբայր մէջ անդրանիկն էր. հօրը քով՝ որ մաթեմատիքական ուսմանց դասաւանդ էր, սորիւցաւ հասարակ ընթերցումը : Տասնամեայ հասակին մէջ գիտութեանց ճեմարանին ճառ մի ներկայացուց ինչո՞քն Կապուա՞ն :

Նուենով, զոր գիտնոց մտղովը հաւնած էր : Տասն եւ վեց տարիքը հասնելուն երկրորդ գրուածք մի տուաւ կրկնակոր գիծերու վերայ, բայց չափազանց աշխատութեամբ և իւր իմացական կարողութեանց շարունակ գործածութեամբը ըզիզի տենդով ծանրապէս հիւանդացաւ : Տասն եւ ութ տարեկան հասակին մէջ Ակադեմիան մտաւ. նոյն մամանակները շատ նորահասակ պատանիներ անգամ եղած էին հոն, ինչպէս ակնարկութիւն կ'ընէ Պ. Պերգրան. և ա' լ' լանպէր ալ քսան եւ հինգ տարեկան մտած է. մարդոյս տաղանդը արժէք մի է, տարիքը յեղուելուն երբէք չըստատէր : Վերջոյի կենաց գլխաւ որ կէտն իւր դէպ ի լարանիա ըրած ճամբորդութիւնն եղաւ, ուր լուի Ժե. ի կողմէն խրկուեցաւ ուղեկցութեամբ Սթէրգուի : Սոնց նպատակն էր ստուգել երկրիս բեւեռակողմերուն տարակուսութիւնը. նոյն միջոցին ուրիշ երկու գիտնականք ալ Վոնտամին եւ Պուկէօն դէպ ի հարաւակողմը խրկուեցան երկրիս հասարակածին կողման ուղեցած ըլլալը ստուգելու :

Ճամբորդութիւնը խիստ նեղութեամբ եղաւ. առջիններուն՝ կերակրոյ և ցրտութեան պատճառաւ, միւսներուն վնասակար մեղուններուն և ուրիշ անհանգստութեանց երեսէն : Այսու ամենայնիւ լարանիայի մէջ միջօրէական չափը ստուգեցին, և սա իմացան որ բեւեռակողմի աստիճանին երկայնութիւնը աւելի տարածուն էր 506 գրկաչափ, զոր Վոնտամին ու Պուկէօն հաստատեցին իմացընելով իրենց գիւտը, որ էր հասարակածին կողմը աստիճանին 500 գրկաչափ կարճ ըլլալը : Իւրեւնային երկարագոյն գիշերներուն մէջ մամանակ ունեցաւ Վերջոյ երկրիս ձե-

(1) Սնդոյր Էլեքսի :
(2) Bain de Barège.

(3) Alexis Clairaut.

ւոյն վերայօք ալ խորհիլ և այս ա. ռարկայս հարեւանցի ձեռք չառաւ քննելու, որսւ վերայ գրուածք մի թողուց այն աստիճանի կարեւոր ու հատրնտիր գործ մի, զոր մինչեւ հի մայ հարիւր տարիէն աւելի կայ, մէկը չէ կրցած գերազանցել: Այս աշխատութենէն և ոտքը յուսնի վերայ տեսական զննութիւն մի հրատարաւ կեց, և որքան որ ըրած հաշիւները՝ իւր ուղղել ուղած ձգողական զօրութեան օրինաց հակասական են, սաւ կայն Պի ֆֆօրի գէմ երկար վիճաբանութիւն մի բացաւ, որուն մէջ՝ թէ և թերութիւն ունի, սակայն առաւելութիւն և յաղթութիւն ալ ձեռք բերաւ: Իւր այս տեսական զննութեանցը վերայ ժամանակէ ետքը կրկին գրուածք մի հանելով՝ իւր խաբուած ըլլալը յայտնեց, և տաով օրինակ տուաւ համեատ խանարհութեան որ գերադայն հանձարներու վերայ միայն կը տեսնուի:

Նոյն միջոցներն էր Անգղիա 500 հազար ֆրանք խոտտացաւ նուիրել այն մարգուն որ կարենայ ծովուն երեսը մէկ տեղւոյ մի կէս վայրկեան մօտ եղած միջոցին երկայնութիւնն ու լայնութիւնը գտնելու գործնական միջոցը յայտնել: Վլէրոյ աստեղաբաշխական տախտակներ ներկայացուց, լուսնին տակ ծածկուած աստղերն և առ հասարակ երկնային օգերեւոյթները նշանակելով պատուական ժամացուցի պէս: Իայց այս տախտակները բաւական ճշգրտութիւն հաշուի առնուած չէին, և իւր ցուցըցած միջոցները նաւավարներու գործածութեանը աղէկ չգալով, չը կրցաւ խոտտացուած վարձքը ընդունելու: Վերջապէս Ալեքսի Վլէրոյ Հալլէյի գիտաւորին վերայ աշխատասիրութիւն մի յօրինեց, գիտա-

ւորին շրջանը որոշեց, 1758 ապրիլ 1 ին պիտի երեւնայ ըսաւ՝ հաշիւներուն մէջ ըրած զանցառութեամբը ամսօրեայ լայնութիւն տալով, վասն որոյ մէկ ամիս առաջ, այսինքն մարտի 13 ին երեւցաւ Հալլէյի գիտաւորը: Վլէրոյ այս իւր պատուոյն մէջ ուրիշ ախոյանի մի հանգիպելով՝ շարաչար վերաւորեցաւ եղած անիրաւութեան վերայ: Սեռաւ 1765 ին, Իւր հայրը դեռ ողջ էր զուրկ բոլոր մանչ զաւակներէն, որուն մէկ աղջիկը միայն մնացեր էր, և 1 ռի ժե. տարեկան թոշակ մի կապեց անոր:

ԱՕ.ԳԱՅԻՆ

Արժանապատիւ Օլոքարիա վարդապետը, որ երկու տարիէն ի վեր Աթաքիա կը գտնուէր տեսչութեան պաշտօնիւ ի կողմանէ Ս. Աթոռոյս խրկուելով, մեծի պահոց մէջ եկաւ ի նք քաղաքս, որոյ հետ ընկերացած էր նաեւ ի պատճառս ուխտի՝ Աթաքիոյ երեւելիներէն մեծապատիւ Արտուածատուր աղան Յակօբեան իւր ընտանեօրը հանդերձ: Յիշեալ արժանապատիւ վարդապետը Աթաքիոյ հայաբնակ գիւղերը այցելութեան պալտած ժամանակ, տեսնելով որ գիւղացւոյ մէջ քանի մի տուն բողբոջականութեան դարձած են, յորդորելով զանոնք ազգու խօսքերով յաջողեր է մի քանին կրկին ի ծոց սուրբ եկեղեցւոյն Հայաստանեայց դարձնելու, և անոնց զաւակունքը մկրտելու, որոնք երեք չորս տարիէն ի վեր անկնունք կը մնային: Յոյս ունիմք որ յիշեալ բարեջան սուրբ Հայրը կրկին ետ դառնալուն և կամ իւրեան յաջորդը՝ ո՛րք և է, պիտի աշխատի մնացեալ մէկ քանի